

Az alkalmazott nyelvészet leíró és elméleti nyelvészeti hozadékai

É. Kiss Katalin

MANYE 30

Az előadás célja:

Megmutatni, hogy az alkalmazott nyelvészeti kutatás leíró és/vagy elméleti nyelvészeti szempontból is új eredményeket hozhat.

Alkalmazott nyelvészet:

nyelvi kutatás valamely nyelvészeten kívüli cél érdekében, pl.:

az ember-számítógép kommunikáció elősegítése (nyelvtechnológia)

a társadalmi státusz emelése (nyelvművelés)

a gyermek kognitív fejlődésének megértése (gyermeknyelv-kutatás)

1. Szorosan vett nyelvészeti eredmények a nyelvtechnológiában

Papp Ferenc, 1960-as évek:

számítógépes adatbázis *A magyar nyelv értelmező szótára*

35 ezer lexémájából --> *Szóvégmutato szótár* (1969)

paradigmatikus alakok --> automatikus szintézis

Elméleti hozadék:

A magyar főnév paradigmaticus rendszere (1975),

a magyar főnév morfológiájának első formális leírása

A magyar főnév paradigmatis rendszer

Válasz olyan kérdésekre, mint pl.:

Mi az egyes sz. 3. személy birtokos személyragban megjelenő -j- szerepe.

Miért jelenik meg a -j-

- i. főként mély hangrendű tövek után: *kez-e <-> kar-ja*
- ii. mássalhangzó-torlódásra végződő tövek után: *láb-a <-> comb-ja*
barack-ja, fájl-ja
- iii. csak egyalakú tövek után: *türelm-e <-> film-je, cukr-a <-> cukor-ja*
- iv. főnevesült igenevek után: *választott-ja*
- v. alkalmilag főnevesült tövek után: *nagy-ja, szebb-je*

A *-j-* az esetragozás abszolút és E3 birt.személyragos bázisainak megkülönböztetésére szolgál

- i. Miért mély hangrend esetén? Mert a magyarba hirtelen beáramló sok szláv és latin szó zöme *a*-ra végződött - pl. *széna, iskola*; szükségessé vált a *gomba - gomb-ja* megkülönböztetés
- ii. Miért msh-torlódás esetén? Mert a nem tipikus bázisok különösképp azonosítást igényelnek: *baracka/barack-ja, bolta/bolt-ja*
- iii. Miért csak egyalakú töveknél? Mert a többalakú tövek, pl. *türelem-türelm-e*, maguk is felmutatják az abszolút - birt. személyragos bázis oppozíciót
- iv. Miért az igenevek és főnévként használt melléknevek után? Itt a *-j-* a bázis főnévi bázis voltát jelöli: *választotta - választott-ja*

Szorosan vett nyelvészeti eredmények a PPKE nyelvtechnológiai műhelyében

Kalivoda Ágnes: *Igekötős szerkezetek a magyarban*

egymilliárd szavas korpusz; 53 500 igekötős igés mondat

A nyelvfeldolgozást, nyelvgenerálást szolgáló kutatás nyelvészeti hozadékai:
megválaszolt alaktani, mondattani, nyelvtörténeti, lexikális kérdések.

az igekötők állománya

az igekötők szórendi helye, pl. az igétől való lehetséges távolsága

milyen ige típusok mely igekötőkkel kapcsolódhatnak

stb.

Az igekötők állománya:

Kritériumok:

produktivitás, reduplikálhatóság, elválás deverbális főnévtől tagadás esetén, a *-fele* morfémaival való kombinálhatóság, fokozhatóság, személyragozhatóság, morfológiai komplexitás, szótagszám, gyakoriság

I. Prototipikus: *be fel ki le el meg*

II. Centrális: pl. *oda vissza össze alá szét át rá bele hozzá ide haza*

III. Félperiférikus: pl. *alul körül külön odébb szerte tele által tönkre újjá*

IV. Periférikus: pl. *fönn közé bent*

PPKE nyelvtechnológiai műhely: Kalivoda Ágnes

Az igekötőkön túlmutató **elméleti nyelvészeti eredmény**: pl.
az *-ás/és, -at/et* képzős elemek belső szerkezetében megőrződhet a tagadott igei kifejezés:

[meg nem ért]-és

[át nem vét]-el

--> **szintagmákhoz is járulhatnak képzők!**

További bizonyítékok:

[[el nem szakad]-ó]-s, [[el is várhat]-ó]-an,

[le nem zárat]-lan, [be nem hozhat]-atlan

Nyelvművelés: a nyelvi változások detektora

Új morfológiai jelenségek, pl.:

Nádasdy Ádám megfigyelése: a magánhangzóra végződő melléknevek többes jele előtt terjed a kötőhangzó:

először -ú/ű után: *szomorú-ak, keserű-ek*

majd az -ó/ő igenévképző után: *támadó-ak* (vs. *támadók*), *kétkedőek*

Más mgh-végű melléknevek esetében is?

Google keresés: *kicsi-ek, apró-ak, felső-ek*

Kialakulóban a többes szám melléknevekhez járuló allomorfja.

Az aspektus változása

Mire figyel fel a nyelvművelő? Felesleges igekötők:

bebiztosít, lefertőtlenít, bepótol, kiértésít, áttranszformál, leredukál, összekombinál

Mire következtet az elméleti nyelvész: a telikus (célra irányuló) cselekvést, befejezett, azaz, inherens végponttal bíró eseményt kifejező igék mára mind igekötősök lettek; az igekötő jelöli az esemény végpontját. Vö.

(4)a. Egész délután a hiányzó házi feladatokat *pótoltam*; nyolcig mindet bepótolom.

(5)a. Most éppen fertőtlenítik a kilincseket; 8-ig mindent lefertőtlenítenek.

Pszicholingvisztika - gyermeknyelvkutatás: *A néhány a gyerekenyelvben*

(1) Néhány ló átugrotta a fatörzset.

Igaz ez a képről?

Gyerekek: *Igaz.*

Felnőttek: *Nem igaz, mert minden ló átugrotta a fatörzset.*

Felnőtt-értelmezés

A gyerekeknek logikailag igazuk van, mert:

ha minden ló átugrott a farönkön, akkor néhány ló is átugrott rajta.

De:

Grice gazdaságossági maximája:

Légy a lehető leginformatívabb a társalgás céljának szempontjából.

A néhány kevésbé informatívan írja le a képet, mint a mind.

Skaláris következtetés (implikatúra): a mondat nem jól írja le a képet.

Kérdés: Hogyan gondolkodnak a gyerekek?

Noveck (2001) stb.:

A gyerek logikusabban gondolkodik, mint a felnőttek.

A logikai következtetés képessége (ha valami minden x -re igaz, néhány x -re is igaz) velünk született adottság;

a logikát árnyaló pragmatikát (skaláris következtetést) idősebb korban tanulják meg a gyerekek.

De: a gyerekek a számsorokon képesek skaláris következtetésre:

(2) Két ló átugrott a farönkön.

Gyerekek: *Nem igaz; három ló ugrott át rajta.*

É. Kiss, Pintér, Zétényi (2020):

Hipotézis: A *néhány* jelentése a gyerekek nyelvében: 'kevés'

Kísérlet:

Résztevők: 24 nagycsoportos óvodás

20 elsős

20 harmadikos

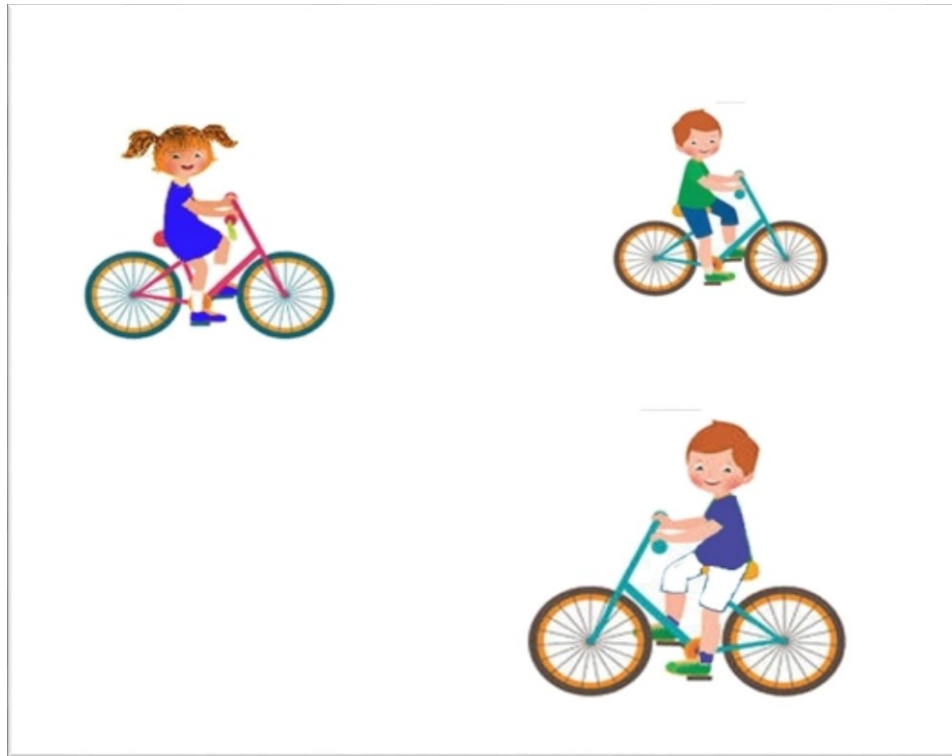
Kontroll: 16 felnőtt

Módszer:

kép-mondat megfeleltetés,

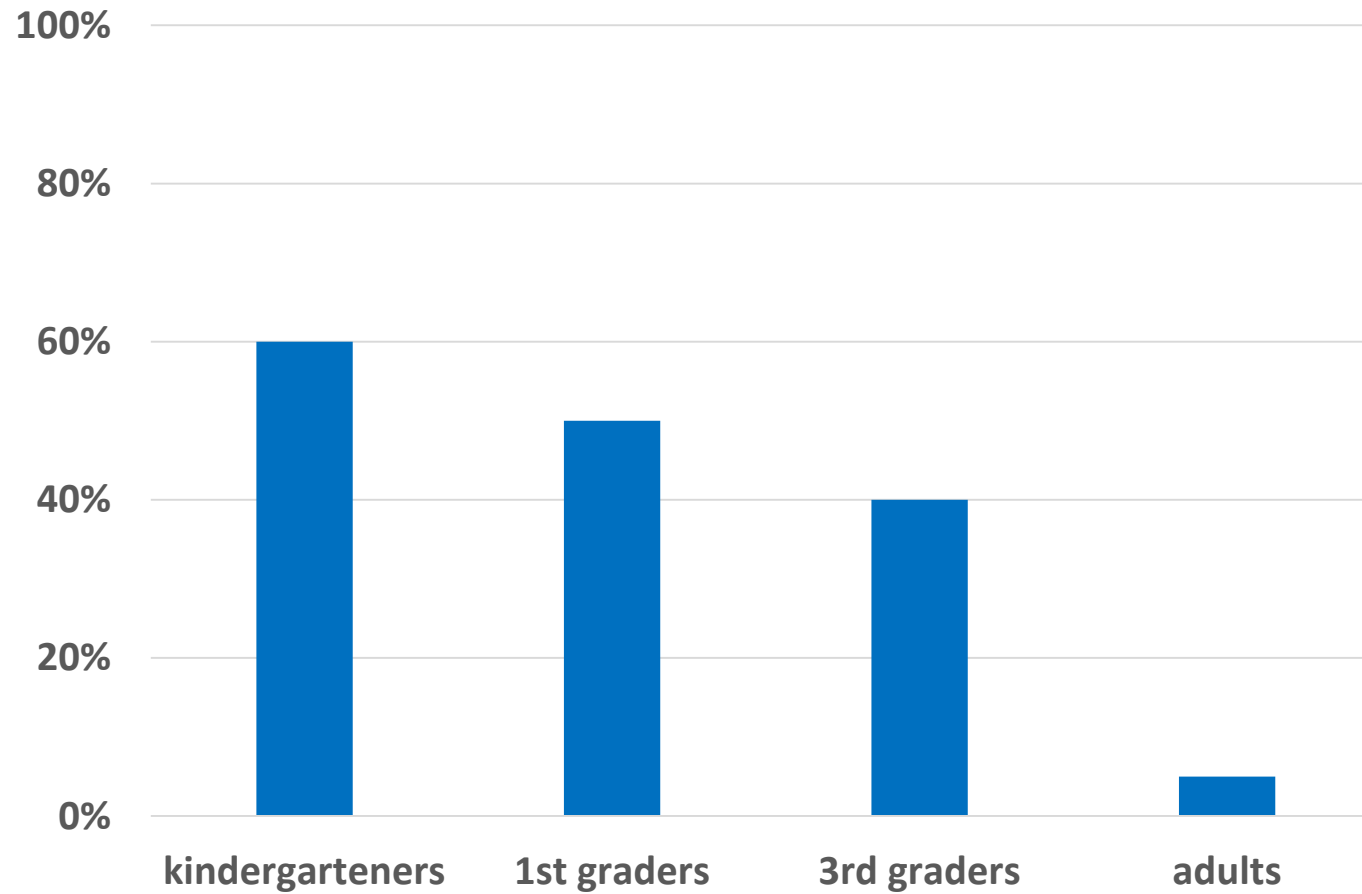
választás 'kevés' és 'nem mind' jelentésű képek között

(8) Néhány gyerek biciklizik.

A 'kevés' értelmezést választók aránya

Nyelvészeti következtetések

A *néhány* kétértelmű: 'kevés'; 'nem mind'

Bizonyos mondatpozíciókban csak az egyik jelentés:

Topik pozícióban (a főhangsúly előtt): 'nem mind'

(2) *Néhány diák* 'bent van a teremben.

Igemódosítói pozícióban (főhangsúllyal, közvetlenül az ige előtt): 'kevés'

(3) *Néhány diák* van a terembem.

A 'nem mind' jelentésű *néhány* részhalmozat jelöl ki; a 'kevés' jelentésű *néhány* megszámol

(3)

a. [_{TopP} **Néhány diák** [_{PredP} 'bent van a teremben']], **néhány diák** 'nincs bent.

b. * [_{PredP} **Néhány 'diák** van a teremben], nincs **néhány 'diák** a teremben.

A specifikus vagy nem-specifikus bővítményt kívánó igék egyik vagy másik olvasatot hívják elő

A megjelenést, létrejövést jelentő igék mellett a *néhány* jelentése: 'kevés'; Igekötős megfelelőik mellett a *néhány* jelentése: 'nem mind'

- (4)a. **Néhány** 'diák' érkezett.
b. **Néhány diák** meg-érkezett.
- (5)a. Készült **néhány dolgozat**.
b. **Néhány dolgozat** elkészült.

Felnőttnyelv:

A *néhány* kvantor kétértelmű;

- i. specifikus, részalmaz-jelölő jelentés ('nem mind')
- ii. nem specifikus, számláló jelentés ('nem sok')

A *néhány*-os kifejezés szerkezeti helye, hangsúlya, illetve az ige szelekciós tulajdonságai a felnőttek számára meghatározzák, hogy a *néhány* melyik olvasatáról van szó.

A gyerekek feltehetőleg még nem érzékenyek a különféle mondatpozíciókban fellépő [+/-specifikus] jegyre.

A gyerekek először a *néhány* nem-specifikus jelentését tanulják meg, és ezt eleinte túláltalánosítják.

Összefoglalás

Az alkalmazott nyelvészet fontos tanulságokkal szolgálhat a leíró, illetve elméleti nyelvészet számára.

Számítógépes nyelvészet: a nagy számú adat, a big data a nyelvi rendszer korábban fel nem ismert összefüggéseire világíthat rá.

Nyelvművelés: A nyelvhasználat "hibáira" felfigyelő laikusok és az ezekre reagáló nyelvművelők általában a nyelvben végbemenő változásokra mutatnak rá.

Pszicholingvisztika: a gyerekek sajátos nyelvhasználata olyan nyelvi tényekre, összefüggésekre hívhatja fel a figyelmet, melyeket a felnőtt nyelvben elfednek a velük interakcióba lépő jelenségek.